

ԲԱՆԱՍԻՐԱԿԱՆ

ՆԱՐԵԿԱՑԻՆ

ԵՐ

ՀԵՏԱԳԱՅ ՀԱՅ ԳՐԱԿԱՆՈՒԹԻՒՆԸ

Նարեկացու ստեղծագործության ճիշդ արժեքաւորման ու տրագիկականի կողմէն օգտագործման խնդրում առանձնապէս աչքի են ընկնում մեր պեղծարարի խոշորագոյն դէմքերը՝ Թումանեանը և Խաչատուրեանը, նրանք ամենից խորն են զգացել ու հասկացել Նարեկացուն։ Դա նախ և առաջ երևում է, ինչպէս սկզբում՝ ներածականում նշում է, զանազան առիթներով Նարեկացու մասին նրանց արտայայտած մի շարք մտքերից։

Թումանեանին ինքը Մարդը (մարդը մեծատառով) և մարդկայինը դարձրած լինելով իր ստեղծագործության հիմնական մոտիվներից մէկը, գեղարուեստական ստեղծագործության տեսութեան բնագաւառում էլ այն տեսակէտն է զարգացնում, որ իսկական գրականութիւնը մի այնպիսի հայելի է, որը չօղ միայն արտացոլում է ժամանակը և իր գէպքերն ու դէմքերը. — գրում է նա 1913 թուին, — այլև տալիս է իր լոյսն ու ջերմութիւնը կեանքին, և ձգտում է կեանքում ստեղծել մարդու էն վեհ ու վսեմ, էն մաքուր ու անաղարտ պատկերը, որ տուել է նրան Աստուած, կազմում ու հիւսում քննութեան ամենամաքուր տարրերից»^(*)։ Նոյն թուականին գրած մի ուրիշ յօդուածում նա գրում է. «կեանքն՝ որ մարդը լուսութեան մէջ մեծ է, շատ մեծ... կեանքը տրեղեքական կեանքն է, և մարդու կեանքի ամբողջ վեհութիւնն ու քաղցրութիւնն էլ հենց էն է, որ իր չըմպատի միջոցով ապրի էն մեծ կեանքով»^(**)։ Այսպիսի դրական մարդը Թումանեանը հակադրում է քաղցրեկական ճղճիմ անձնաւորութիւններին, որոնք չեն կարողանում այդ կեանքով ապրել և ինչու որ հենց իրենց պատուիկ հս-իս սահմանները։

(*) Թումանեանը Քննադատ, Երևան, 1939, էջ 244։

(**) Նոյն տեղը, էջ 238։

Իրեն՝ Թումանեանի ողջ ստեղծագործութեան բովանդակութեան էական գծերից մէկը հենց այդ պատուիկ հս-իս ժրխտումն է և մեծ կեանքով ապրող մարդու ներքին կերպարի կերտումը։ Իսկ այդ դէպքում իրօք յուզիչ օրինակ կարող էր նրա համար հանդիսանալ «Մատեան Ողբերգութեան» պեմը, որի հեղինակը այնքան ուղեբեկական ցնցումներ է ապրել՝ մարդկային պատուիկ հս-իս ժխտման և, ինչպէս Դեմիտրիսիանն է ճիշդ նշել, «տրեղեքը դառնալու» աստիճանին հասնելու ձգտման ճանապարհին։

Թէ ինչ սոցիալական հիմք ունէր Թումանեանի մօտ քննութեան ամենամաքուր տարրերից կազմում ու հիւսում մարդկային քննութեան և հոգեկան աշխարհի կերտման իդէան և ինչ պատճառներով նա երգում էր պատուիկ հս-ից դուրս գալու ու տրեղեքի հետ ձուլուելու մտաւիժը, գրանք, ի հարկէ, յատուկ քննութեան և պարզաբանման թեմաներ են, սակայն մի բան պարզ է, որ դրանք միանգամայն նոր հասարակական պայմանների արդիւնք են և այդ իմաստով ոչ մի կապ ունեն Նարեկացու հետ։ Բայց զրանով հանդերձ, եթէ խօսքը վերաբերում է քննութեան ամենամաքուր տարրերից հիւսում մարդուն և տրեղեքին միանալով նրա հետ անմահանալ տեղացող մարդուն, բնականաբար Թումանեանը չէր կարող աչքի առաջ չուենալ Նարեկացուն։

Այս իմաստով հարցի վրայ կարող է լոյս սփռել Արմէնի ծննդեան 150-ամեակի կապակցութեամբ՝ Աւետիք Խոսեակեանի գրած «Որ Արմէնի ծննդեան արձանի մօտ խօսքի հետեւալ հատուածը. «Չորս գիրք ունի Հայ ժողովուրդը, որ ինչպէս չորս բարձր սիւներ, կրել են Հայ ժողովուրդի ոգին, նրա պայքարի իմաստը, նրա լաւագոյն ապագայի տեսլանքները, նրա իդէալները։ Մովսէս Խորենացու Հայոց Պատմութիւնը, Եղիշի Վարդանանց Պատերազմը, Նարեկացու խօսք անսահմանութեան և յաւերժութեան հետ և Արմէնի վէճքը»^(*)։

Ինչպէս տեսնում ենք, մեծ բանաս-

(*) Ուղեկական արուեստ, № 5, 1955 թ., էջ 5։

բանաստեղծութիւնները). նա նոյն այդ վերոյիշեալ խոհերը արտայայտել է նաեւ իր ստեղծագործութեան սկզբնական շրջանի գործերում: Բնորոշ օրինակ է «Իէպի անհունը» պոէմը:

Թուամանեանը նոյնպէս ուշի ուշով ուսումնասիրել է նարեկացու պոէտիկական կուլտուրան և նրանից ստեղծագործօրէն օգտագործել է շատ բան: Այստեղ առաւելուպէս ուշագրութեան արժանի է այն փաստը, որ Թուամանեանը իր լուսագոյն պոէմներից մի քանիսը հիմնականում գրել է առաջին անգամ նարեկում գործածուած տառը վանկանի յա՛մբ—անապետեան երկանդամ ոտանաւորի չափով: Բնաւ պատահական չէ, որ հիմնականում այդ չափով գրուած պոէմների թուում են օթիկաբարդիկ առումը, «Իէպի անհունը» և «Անունը»: Ըստ երեւոյթի, այդ պոէմների ուժեղ բախումներով հարուստ բովանդակութիւնն է, որ նրանց բանաստեղծին մղել է դէպի նոյն չափի գործածութիւնը: Որքան գեղեցիկ ու հարուստ են նշում, օրինակ՝ «Անունը» այդ չափով գրուած հատուածները:

Կանչում ե կրկին / Կանչում ոմղադար
էն չնայ եկերի / Կարօք անուն, ...(*)

Շատ լաւ է ստացուել բանաստեղծի լիրիկական շեղումը, նոյնքան լաւ և գեղեցիկ են ստացուել նաեւ էպիկական նկարագրութիւնները:

Ինչպէս մի հեղեղ / Վեր կենար յանկարծ,
Երկընի մրթնած / ամպերից իջնէր,
Ինչպէս փոքորիկ սասիկ սրճերաց,
Դիւրից արցամ մի խումբ կտրինէր(**):

Արդէն խօսք չի կարող լինիլ նոյն չափով գրուած այն տողերի գեղեցկութեան մասին, որոնք զիալոգներով հերոսների ապրումներն են տրտայայտում: Այսպիսով, կարելի է ասել, Թուամանեանը գերազանցել է նարեկացուն երկանդամ տառը վանկանի յա՛մբ—անապետեան ոտանաւորի բազմ-

մագէպ կիրառութեամբ և նրա ստեղծագործութեան փորձը ցոյց է տալիս, որ նարեկացու ստեղծած ոտանաւորի ուղի չափը միւս տեսակի ոտանաւորի չափերի հետ համեմատած ամենից բնդհարկան է և ամենից ճկունը՝ տարբեր բովանդակութիւններ նոյն յաջողութեամբ արտայայտելու արժանիքների տեսակէտից: Եւ բնաւ պատահական չէ, որ մեր քնարերգուներէրից շատերը իրենց լուսագոյն պոէմների և բանաստեղծութիւնների մի նշանակալից մասը գրել են այդ չափով (օրինակ՝ Ալիշանն իր «Պլպուրնի Աւարայրոն», Յովհաննիսեանն իր «Ժապը», Տէրեանն իր «Վերադարձը» և այլն):

Իսահակեանն իր ստեղծագործութեան շատ մոտիվներով հոգեկից է հանդիսանում Թուամանեանին: Եւ այն ինչ ասուեց Թուամանեանի և նարեկացու ստեղծագործութեան մի քանի կողմերի փոխարարելութեան մասին, վերաբերում է նաեւ Իսահակեանին:

Նախ՝ պէտք է ասել, որ Իսահակեանի ստեղծագործութեան մէջ մեծ տեղ է ըրած նում՝ աշխարհի գեղեցկութեան պաշտամունքը. «Այո, հրաշք է աշխարհը, հէքեաթ է գեղեցիկ և անհուն զարմանալիք(*), բացառելու է նրա լիրիկական պատմուածքներից մէկի՝ «Ասագրի վերջին գարուն» հերոսը:

Այս պաշտամունքից բխում է բանաստեղծի ապրած խորը և ուժեղ ներքին դրաման: Ընդդէմ է, աշխարհը մի զարմանալի հրաշք է ու գեղեցիկ հէքեաթ, բայց ի՞նչ է այդ աշխարհում ապրող մարդու կեանքը: Եւ ուղղութիւնը, խորը ծիրանեան հասած Սաագրին Իսահակեանի պատմուածքում ասում է. «— Աւաղ, անցաւ հարիւր տարիս մի գիշերուայ երազի պէս ...»(**): Անաթ է ինչն է ողբերգականը. Իսահակեանի թափառական Շիդհարը քայլում է և իր հոգու խորքում դառնալիքն միտք անում մարդու գոյութիւնը մի ակնթարթ լինելու վրայ: Իսկ թոչուն դարձած Բուդգհան այսպէս է խորհրդածում աշխարհի

(*) Հ: Թուամանեան, Գեղարուեստական երգեր, Երևան, 1934, էջ 20:

(**) Նոյն տեղը, էջ 27:

(*) Ի. Իսահակեան, Ընտիր երգեր, Երևան, 1939, Կ. 2, էջ 299:

(**) Նոյն տեղը:

ու մարդու մասին. «Տեսայ՝ աշխարհը այն-
քան մեծ, և զգացող արարածը այնքան
փոքր, բայց նրա տանջանքն ու տնջանքը
աշխարհից մեծ»(*): Ուրեմն բաւական չէ,
որ մարդու կեանքը երազի նման վաղան-
ցուկ է և մի ակնթարթ յաւերժութեան
դէմ, այդ ակնթարթն էլ բերկրալից չի
անցնում:

Իսահակեանը հասկանում է, որ մար-
դու տանջանքները ունեն աստուծոյ պէս
սոցիալական պատճառներ և նա որպէս
մարդու երջանկութեան ջերմ նախանձա-
խնդիր, ամէն անգամ խիստ ցասումով է
լցւում, երբ խօսում է այդ պատճառների
մասին, երբ խօսում է անցեալի շահա-
գործման վրայ հիմնուած հասարակական
կեանքի մասին, մի կեանքի, ուր մարդիկ
սիրար կոկորդից պատառ են հանում և
զարմեւում են հէքեաթ աշխարհը մի սահա-
ւոր ջնհնէմ:

Իսահակեանի պոէզիայում սեղ բռնող
աշխարհի՝ տիեզերքի գիղեցկութեան ու
մեծութեան և մարդու կեանքի կարճա-
տևութեան հակասութիւնից առաջացած
ծանր ապրումը, որը շփման կէտեր ունի
Մատեանու արտայայտուած Աստուծոյ յա-
ւերժութեան և մարդու վախճանականու-
թեան հակասութիւնից ծնուած ոգրերգու-
թեան հետ, յաղթահարում է՝ բնութեանը
տիեզերքին միանալով անահանալու տեն-
չանքով: Այդ մոտիվը իսահակեանին ար-
տայայտել է ստեղծագործական առաջին
խիղ տարիներից սկսած: Նրա սկզբնական
գործերից մէկն է «Տիեզերական զանգ»
բանաստեղծութիւնը: Այստեղ հեղինակն
ասում է, թէ ինքը զգում է տեսնում է
ողջ տիեզերքը և որ տիեզերքը մի անհուն
զանգ է, իսկ իր հոգին նրա վսեմ ինչուակը:
Տիեզերք-զանգը վիհ լուսեան մէջ զօ-
ղանջում է անհունութեան, յաւերժութեան,
նշմարտութեան և գեղեցկութեան երգը:

Բուրժուական իրականութիւնից խիստ
զգգոն բանաստեղծը այդ երգի — իր ոգու
երգի թեւերով վերանում և սաւառնում է,
ինչպէս մի այլ բանաստեղծութեան մէջ է
ասում, տիեզերական խորութիւնների ան-
ճառ վայրերում:

Երկինքն ճիւստանց, Էփեղ, լուսալից,
Հոգիս արքնացուց լուսեան երգով:
Այս աստղադիպ, կեանքի անձուկից
Թափ առաւ հոգիս երազ-քիւերով:
Այս սիեզերական խորութիւնների
Անճառ վայրերում հոգիս սաւառնեց,
Այս խորախորհուրդ, վեհ գալսեմների
Անյոս բարբառին լուս ունկնդրեց(*):

Տիեզերական խորախորհուրդ վիհ գաղա-
նիքների բարբառին ունկնդրելով՝ բանա-
ստեղծի հոգին հաղորդւում է յաւիտեակա-
նութեան խոհերին և ձուլւում է տիեզերքի
անմահ էութեան հետ:

Այս երկնալից հոգիս հաղորդուեց
Մատեանու բան խոհերին վսեմ,
Անմահ երեքում հալուեց ու ձուլուեց,
Ինչպէս մի ճնշւեց, ճիւղէ մի ճրսեմ...(**)

Ինչ վերաբերում է Նարեկացու պոէ-
տիկական կուլտուրայի սուսնախորհման
օգտագործման, ապա պէտք է ասել, որ
Խոսեակեանին էլ մեծ ուշադրութիւն է դար-
ձրել այդ բանի վրայ: Հետաքրքրական
փաստերից մէկն այն է, որ նա իր նշանա-
ւոր պոէմը՝ «Արու-Լայա-Մահարիւն»-ը
է, գործնալ առաջին անգամ Նարեկում
գործածուած, յամբարանագիտական քառու-
ղամ ջրան վառկանի ոտանաւորի չափով:
Այդ չափը մեր միւս բանաստեղծները չեն
գործածել: Այսուհետև իսահակեանը յա-
կապէս պոէմներում և արձակ էջերում
(որոնցից մեծ մասը փաստօրէն արձակ
պոէմներ են) ճիշդ մօտեցմամբ՝ ստեղծա-
գործօրէն ուշադրութեան է առել Նարե-
կացու Ներսիսիւնի և Մատեան Ողբեր-
գութեան պոէմի լեզուական-արտայայ-
չական մի շարք առանձնայատկութիւնները:
Ինչպէս օրինակ՝ բառապաշարի ճոխութիւնը
է պիտիտների և համեմատութիւնների առա-
տուութիւնը, փայլուն երանգաւորութիւնը,
խօսքի սիթիւն ու երաժշտականութիւնը:

Մեր նոր գրականութեան իննսարկ-
րական թուականների շրջանի խոշորագոյն
բանաստեղծների՝ Թումանյանի, Իսահակ-
եանի, Տէրեանի, Մեծարեւնիցի ու Վարու-

(*) Ա. Իսահակեան, Ընտիր երգեր, Երևան,
1939, Կ. 2, էջ 312:

(**) Ա. Իսահակեան, Ընտիր երգեր, Կ. 1,
Երևան, 1939, էջ 281:

(***) Նոյն տեղը, էջ 181:

ժանի նման գեղարուեստական խօսքի մեծ վարպետների՝ Նարեկացու ժառանգութեան օգտագործման այս բոլոր փաստերը (որոնցով դեռ բնաւ չի սպառուում իրողութիւնը), քերում են այն եզրակացութեան, որ Հայ գրականութեան վերածնունդին մեծ սկզբը նաւորողի գրական կուլտուրան իր որոշ կողմերով՝ առանձնապէս նրա անշափ հարուստ և ճոխ բառապաշարը, տաղաչափական և պատկերաւորման բարձր արուեստը, այժմ էլ, մեր օրերում էլ, կարող է ուսումնասիրութեան ու քննադատարար օգտագործման աղբիւր հանդիսանալ:

Ինչ վերաբերում է մասնաւորապէս Նարեկացու գործերի բառապաշարի օգտագործման հնարաւորութեան խնդրին, պէտք է ասել հետեւեալը: Իր տեղում նշուել է թէ, որ Նարեկացին բազմաթիւ բառեր (մօտ երկու հազար) կամ առաջին անգամ գրականութեան մէջ ինքն է գործածել կամ ինքն է ստեղծել: Այդ բառերից մի մասը վաղուց ընդհանուր գործածութեան է անցել, ինչպէս օրինակ՝ բողբոջախիտ, մշտափայլ, ծիծաղախիտ, վայելչագեղ, պողաւէտ, ակներև, խուռներամ և այլն: Բացառած չէ, որ Նարեկացու ստեղծած ուրիշ շատ բառեր ճաշակաւոր, նրբանկատ և զգուշաւոր մօտեցմամբ՝ ամէն կերպ խուսափելով արխաիզով տարուելու արատաւոր հակումից, մեր գրողները օգտագործին լեզուն հարստացնելու նպատակով: Յիշատակենք այդպիսի մի քանի բառեր ոչ թէ անպայման յանձնարարելու իմաստով, այլ նմոյշի համար. օրինակ՝ արփաճաճանչ, ակնապարար, գեղածածղ, անձնադատ, անհզաշուք, գեղատխուր, ծիրանածաւ, ծիրանածուէն, նոճիաճահ, բուրազուարթ, իրաւամիւթ, անձրեանունդ, խաւարանունդ, գարնանուզայր, ահազնտտնիլ, անճողուպրիլ, կարօտաճեմ, ահագնատիպ, անրարիթմոս, մշտաշարջար, մշտատատան, սիրասնունդ, քիւրակործան, մշտասառոյց բաղմահատուած, քիւրամանեւայ, սիրաշարթ, լեռնակարկառ, լեռնահողով, կարծրախարխալ, ընդարձակատարար, վայելչատերև, սիրաբողբոջ, գեղեցկագեղ, պատշաճակերտ, գեղասագարթ, արջնաթոյր, անձրեւածիր, արփիակերպ, արփիացնցուղ և այլն:

Հասկանալի է, որ տուեալ բառը նաստեղծութեան մէջ գործածելու դէպքում, պէտք է այն բնականօրէն հիւստի հեղինակի ոճին և չնկատուի, թէ այն հնդի է վերցուած: Հին բառի այդպիսի օգտագործման մի սքանչելի նմոյշ է տուել Թուամանեանը իր «Աղթամար» լեզենդում. երբ նա այդ լեզենդի առաջին տողը սկսում է Նարեկացուց վերցրած ծիծաղախիս բառով (սՄիծաղախիտ Վանայ ծովի ...), բնաւ չի զգացուում, թէ դա հնում ստեղծուած և այնուհետև շատ քիչ գործածուած մի բառ է:

Սովետահայ նշանաւոր գրողներից շատերը, մասնաւոր Չարենցը և Դիմիրճեանը, ուշի ուշով ուսումնասիրել են Նարեկացու ժառանգութիւնը, որի գրական հետեւանքները կարելի է տեսնել նրանց ստեղծագործութիւններում:

* * *

Հայ հին գրականութիւնը համաշխարհային հետաքրքրութիւն և նշանակութիւն ունի. նրա պատմութիւնը հարուստ է բազմաթիւ պայծառ էջերով: Հայ իրականութեան մէջ՝ ֆեոդալականութեան դէմ մղուող դասակարգային սուր պայքարի պայմաններում, առաջ են եկել պրոգրեսիվ շատ գաղափարներ:

Հայաստանը եղել է կուլտուրայի ամենամօղ օրրաններից մէկը աշխարհում: Այնտեղից միջնադարեան ֆեոդալական խաւարի դէմ արձակուել են լոյսի ուժգին ճառագայթներ:

Հայ ժողովրդից ծնունց միջնադարի ժամանակաշրջանի մեծագոյն քնարերգու բանաստեղծը՝ Դրիգոր Նարեկացին: Ինչպէս հանճարեղ գրողներից շատերն են գիտակցել, որ իրենց ստեղծագործութեամբ անմահանում են, այնպէս էլ Նարեկացին է հրաշալի պատկերացրել այդ, երբ գրել է իր «Ողբերգութեան Մատենադոմ»:

Եւ քեպէս վախճան ընկալայ իբր զմահացու,
Այլ յարակցուրեամբ բանի այսր սոփերի
գրեցայց կենդանի:

(Վեպ՝ 19)

Մ. ՄԿՐԵԱՆ